

ญาณวิทยาแห่งจินตนาการของมิกิ คิโยชิ: เอกภาพของเหตุผลและอารมณ์ในกิจกรรมของจิต

Miki Kiyoshi's Epistemology of Imagination: The Unity of Reason and Emotion in the Activity of Mind

สรายุทธ เลิศปัจฉิมนันท์^{1*}, รัตน์จิต ทองเปรม² และ ปาจริย์ หวังรุ่งกิจ³

Sarayuddha Lhaspajchimanandh^{1*}, Ratjit Thongprem² and Pajaree Wangrungkij³

^{1,2,3}คณะมนุษยศาสตร์ Faculty of Humanities

^{1,2,3}มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย University of the Thai Chamber of Commerce

*Corresponding author email: sarayuddha_lha@utcc.ac.th

Received: January 20, 2025 Revised: July 26, 2025 Accepted: July 31, 2025

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอแนวคิดทางปรัชญาญี่ปุ่นสมัยใหม่ของมิกิ คิโยชิ จากมิติทางญาณวิทยา ซึ่งใช้สภาวะของจินตนาการเป็นแกนสำคัญในการแก้ปัญหาภาวะของเหตุผลและอารมณ์ที่เคยเกิดขึ้นในปรัชญาตะวันตก โดยอาศัยวิธีการสืบสอบผ่านข้อเสนอนิพนธ์ชิ้นสำคัญของเขาคือ ธรรมชาติแห่งจินตนาการ (ฉบับภาษาญี่ปุ่น) ซึ่งทำให้พบว่าจินตนาการคือกิจกรรมของจิตที่เป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยงอัตวิสัยกับภาววิสัยเข้าไว้ด้วยกันและเป็นบ่อเกิดของความรู้ที่มาจากเอกภาพของอารมณ์และเหตุผล โดยเอกภาพดังกล่าวคือความเป็นจริงรูปธรรมที่ผสมผสานโลกภายในและโลกภายนอกเข้าไว้ให้ดำรงอยู่ในฐานะชีวิตของปัจเจกที่มีส่วนในการจินตนาการถึงรูปลักษณ์ของสังคมไปพร้อมกับสังคมเองก็มีส่วนในการกำหนดจิตภาพแห่งตัวตนให้แก่ปัจเจก

คำสำคัญ: กิจกรรมของจิต, จินตนาการ, ญาณวิทยา, ปรัชญาญี่ปุ่น

Abstract

This article presents Miki Kiyoshi's modern Japanese philosophy from an epistemological perspective, focusing on the role of imagination as an approach to resolving the dualism of reason and emotion in the tradition of Western philosophy. Through an investigation of his major work, *Logic of Imagination* (in Japanese), it shows that imagination acts as a mental activity connecting subjectivity and objectivity, forming knowledge from a unity of emotion and reason. This unity represents a concrete reality that integrates the internal and external worlds, allowing individuals to imagine the shape of society while society, in turn, influences each individual's image of self.

Keywords: Activity of mind, Imagination, Epistemology, Japanese philosophy

1. บทนำ

การศึกษาเกี่ยวกับโครงสร้างของจิต (Structure of mind) และกิจกรรมของจิต (Mental activities) เป็นสิ่งที่อยู่ในความสนใจของมนุษย์มาอย่างช้านาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความพยายามที่จะทำความเข้าใจถึงธรรมชาติของจิต และกระบวนการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับตัวตน (Self) อารมณ์ (Emotion) และตรรกะ (Logic) เมื่อสืบย้อนกลับไปในโลกของปรัชญาตะวันตกจะพบว่า ความสนใจดังกล่าวริเริ่มมาจากข้อถกเถียงเรื่องจิตวิญญาณ (Spirit) ในทางอภิปรัชญา (Metaphysics) และได้มีการสร้างชุดคำอธิบายเอาไว้ว่าเป็นระบบนับตั้งแต่สมัยของปรัชญากรีกโบราณเป็นต้นมา กระทั่งได้มีการก่อตัวของศาสตร์สมัยใหม่อย่างจิตวิทยาที่พยายามชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างของจิตสำนึกกับกิจกรรมของจิตที่เกี่ยวข้องกับความสำนึกนั้นเป็นสิ่งที่แตกต่างกัน โดยจุดยืนของจิตวิทยาสมัยใหม่ที่แยกการศึกษาโครงสร้างของจิตกับกิจกรรมของจิตออกเป็นสองส่วนอย่างชัดเจนนี้ยังได้นำไปสู่ข้อค้นพบสำคัญจากการทดลองและวัดผลทางจิตสรีรวิทยา (Psychophysiological measurement) ซึ่งทำให้พบว่ากิจกรรมของจิตทั้งในด้านความคิดและอารมณ์ความรู้สึกนั้น เป็นสิ่งที่ทำงานกันอย่างสอดคล้องกับระบบประสาทและกล้ามเนื้อ ซึ่งปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมีผลต่อการประกอบสร้างจินตนาการให้ก่อตัวขึ้นในความสำนึก จินตนาการจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการของความคิดและอารมณ์ความรู้สึกที่ก่อตัวขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมและมีอิทธิพลต่อการกระทำและร่างกายของผู้กระทำ (Luria, 1978, p. 29–30; McGuigan, 1978, p. 59–62; Schwartz and Shapiro, 1978, viii)

ผลการทดลองดังกล่าวยังสอดคล้องกับข้อค้นพบของ Kinberg and Levy (2023: 319) ที่ชี้ให้เห็นว่ายังมีนักปรัชญาอีกเป็นจำนวนมากที่ถกเถียงถึงกิจกรรมของจิต โดยเสนอว่านอกจากเหตุผลและประสบการณ์แล้วจินตนาการเองก็สามารถเป็นบ่อเกิดของความรู้ได้เช่นกัน โดยยืนยันว่าความรู้เชิงรูปธรรมหรือการรู้ถึงสิ่งต่าง ๆ ที่สำคัญต่อชีวิตได้โดยประจักษ์นั้นเกิดขึ้นจากศักยภาพของจิตที่จินตนาการถึงเหตุการณ์ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตได้อย่างเหมาะสม ทว่าข้อเสนอนี้ก็ถูกโต้แย้งโดยมีหลักฐานจากจิตวิทยาเชิงประจักษ์ว่า ความรู้ในทางรูปธรรมดังกล่าวเป็นสิ่งที่เกิดจากสัญชาตญาณทางกายภาพมากกว่าที่จะเป็นเรื่องของศักยภาพทางจินตนาการ แต่กระนั้น Kinberg and Levy ก็มีข้อเสนอแนะถึงความเป็นไปได้ที่จะพิจารณาบทบาทของจินตนาการในฐานะเป็นเครื่องมือสำคัญของการค้นพบความรู้ใหม่ จึงนับว่ายังมีส่วนสัมพันธ์กับศักยภาพทางความคิด ดังนั้นการใช้ศักยภาพทางจินตนาการจึงมีบทบาทต่อการคิดตัดสินใจด้วยเหตุผลและสามารถใช้ตั้งข้อสันนิษฐานเพื่อนำมาซึ่งการพิสูจน์ทราบต่อข้อสงสัยต่าง ๆ ได้อยู่ใน

อย่างไรก็ดี หากยกย้าวข้อสังเกตดังกล่าวมาทำการสืบสอบในฝั่งตะวันออกโดยเฉพาะอย่างยิ่งในปรัชญาญี่ปุ่นสมัยใหม่ด้วยแล้วจะพบว่า มิกิ คิโยชิ (Miki Kiyoshi 1897-1945) นักปรัชญาคนสำคัญในกลุ่มสำนักเกียวโต (Kyoto School) ก็ได้มีการตั้งคำถามทางญาณวิทยาและสืบสอบบ่อเกิดของความรู้อันมีที่มาจากกระบวนการของจินตนาการด้วยเช่นกัน เพื่อทำการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของความรู้และความเป็นจริงขึ้นมาใหม่บนพื้นฐานของความเป็นรูปธรรม โดยเสนอให้เห็นว่าภายในความสำนึกของมนุษย์ยังมีกระบวนการที่เรียกว่าจินตนาการอยู่ภายใน ซึ่งเป็นปฏิบัติการของจิตที่ผสมผสานเหตุผลและอารมณ์ไปจนถึงอัตวิสัยและภววิสัยเข้าด้วยกันอย่างเป็นเอกภาพ แต่ถึงกระนั้นข้อเสนอของมิกิก็ต้องเผชิญกับการตั้งคำถามสำคัญถึงกระบวนการและศักยภาพของจินตนาการในแง่ที่ว่านอกจากมิติของสุนทรียภาพทางอารมณ์แล้ว จินตนาการสามารถเป็นบ่อเกิดของความรู้ได้อย่างแท้จริงหรือไม่

ดังนั้น บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะสืบสอบกิจกรรมของจิตผ่านข้อเสนอของมิกิ คิโยชิ ในปรัชญานิพนธ์ (ต้นฉบับภาษาญี่ปุ่น) ที่สำคัญของเขา คือ ตรรกะแห่งจินตนาการ (Logic of Imagination) เพื่อแสดงให้เห็นเจตจำนงและวิธีการของมิกิในการปรับกระบวนการทัศน์ญาณวิทยาตามที่มิก็ได้เชื่อเชิญให้หวนกลับมาพิจารณาบ่อเกิดของความรู้ที่มาจากปรากฏการณ์ขั้นมูลฐานของจินตนาการที่ให้ความสำคัญกับอารมณ์ความรู้สึกไม่น้อยไปกว่าการคิดเชิงเหตุผล

ซึ่งทำให้ญาณวิทยาของมิกิขยับขยายไปเชื่อมโยงกับความเป็นจริงได้อย่างเป็นรูปธรรมมากกว่าการอาศัยเพียงความรู้ในการเก็งหาสาระหรือความหมายของสิ่งต่าง ๆ ที่ให้ได้เพียงความเป็นจริงในชั้นนามธรรม

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษากระบวนการทัศน์ญาณวิทยาของมิกิ คิโยชิผ่านข้อเสนอเรื่องตรรกะแห่งจินตนาการ

3. ระเบียบวิธีวิจัย

กรอบแนวคิด การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยทางเอกสาร (Documentary research) มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการทัศน์ ญาณวิทยาของมิกิ คิโยชิ ผ่านข้อเสนอเรื่องตรรกะแห่งจินตนาการ โดยกำหนดขอบเขตการวิจัยคือศึกษาเอกสารปฐมภูมิ (ฉบับภาษาญี่ปุ่น) ของมิกิเรื่อง ‘ตรรกะแห่งจินตนาการ’ (Logic of imagination) จากนั้นใช้วิธีการสืบสอบข้อเสนอทางปรัชญาของมิกิในการวิเคราะห์กระบวนการทัศน์ญาณวิทยาและตีความเอกภาพของเหตุผลและอารมณ์ที่อยู่ในกิจกรรมของจิต

4. ผลการศึกษาและอภิปรายผล

โครงสร้างของจิตสำนึกที่เสนอผ่านกระบวนการทัศน์ของมิกิ เริ่มต้นจากการยอมรับว่าระบบตรรกะ (ความคิด) และระบบมโนภาพ (อารมณ์ของจิต) ล้วนเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่าภาพตัวแทน (Representation) แต่ในขณะเดียวกันมิกิเองก็ชี้ให้เห็นถึงปัญหาภาพตัวแทนโดยตั้งต้นจากแนวคิดของบ็อลซาโน (Bernard Bolzano 1781-1848) ที่ยืนยันว่าภาพตัวแทนเป็นสิ่งที่ได้จากตรรกะบริสุทธิ์ซึ่งมีรากฐานมาจากตรรกะของกรีกโบราณ ความว่า “ในจิตวิทยาแบบเก่าภาพตัวแทนนั้นจะถูกมองว่าเป็นความจริงที่ตายตัวของแต่ละสิ่ง ไม่ต่างไปจากตรรกวิทยาแบบโบราณซึ่งภาพตัวแทนก็ถูกพิจารณาว่าเป็นสิ่งที่มีเนื้อหาคงที่เช่นกัน ตรรกะของกรีกโบราณก็คือตรรกะของภาพตัวแทนในความหมายนั้น” (Bolzano n.d. cited in Miki, 1967, p. 33-34)

จากจุดตั้งต้นของบ็อลซาโนทำให้กล่าวได้ว่า จิตวิทยาแบบเก่าหรือจิตวิทยาที่มีรากฐานมาจากจิตนิยมแบบกรีกโบราณ รวมไปถึงตรรกะที่อยู่เบื้องหลังทฤษฎีของกรีกโบราณ ไม่ว่าจะพิจารณาจากแง่มุมไหนก็ล้วนมุ่งเน้นการใช้ปัญญาเพื่อคิดหรือเก็งหาความจริงของภาพตัวแทนประหนึ่งเป็นสิ่งที่มีความตายตัว ดังนั้นจากแนวคิดของบ็อลซาโน ที่พยายามทำให้ภาพตัวแทนเป็นเรื่องของตรรกะบริสุทธิ์นี้เอง จึงมีส่วนช่วยให้มิกิสืบสอบย้อนกลับไปถึงข้อบกพร่องที่หลบเร้นอยู่ในทฤษฎีของกรีกโบราณว่าเป็นระบบตรรกะที่เพิกเฉยต่อสภาวะอารมณ์ของอัตบุคคลที่มีต่อภาพตัวแทนนั้น ๆ ณ ขณะที่เกิดความตระหนักรู้ถึงมโนภาพนั้น ๆ อยู่ภายในจิต อีกทั้งมิกิยังชี้ให้เห็นว่าตรรกะบริสุทธิ์ (ตรรกะแห่งปัญญา/เหตุผล) นั้นมีความแตกต่างกับตรรกะแห่งจินตนาการตามทัศนะของเขาที่ว่า “แต่ในแง่ของตรรกะแห่งจินตนาการ ตัวมโนภาพเองนั้นจะถูกพิจารณาว่าเป็นสิ่งที่ก่อตัวขึ้นในเชิงพลวัต ภาพตัวแทนไม่ใช่สิ่งที่อยู่ในฐานะภาพลักษณ์แบบโดด ๆ แต่เป็นการหลอมรวมอารมณ์กับสภาวะภายใน และถูกทำให้ดำรงโดยถ่วงทั่วทั้งองค์ภาพพ” (Miki, 1967, p. 34)

ดังจะเห็นได้ว่า มิกิ ขยับขยายกระบวนการทัศน์ใหม่ในเรื่องโครงสร้างของจิตโดยเชื่อมโยงให้หวนกลับมาพิจารณาถึงกระบวนการที่อยู่ภายในจิตสำนึกว่าโดยรากฐานแล้วไม่จะเป็นกรอบคิดเชิงเหตุผลหรือกรอบการรับรู้ทางอารมณ์ก็ตามทั้งหมดล้วนเป็นกระบวนการทัศน์ที่อยู่ในระบบตรรกะเดียวกัน เนื่องจากธรรมชาติดั้งเดิมของจิตไม่ได้มีการแบ่งแยกเหตุผลกับอารมณ์ออกจากกัน ดังนั้นจึงเป็นไปได้ที่จะทำการตรึงตรองถึงสิ่งต่าง ๆ โดยแยกเอาอารมณ์ออกไปจากมโนภาพของจิตเพื่อให้คงไว้แต่ภาพตัวแทนที่มีเฉพาะเนื้อหาของสิ่งนั้น ๆ หรือในทางกลับกัน การรับรู้อารมณ์ของจิตผ่านมโนภาพโดยปราศจากการตระหนักรู้ถึงเนื้อหาของภาพตัวแทนนั้น ๆ ก็ไม่อาจเป็นไปได้เช่นกัน ทั้งหมดนี้จึงกล่าวได้ว่าการเข้าถึงเหตุผล

และการรับรู้ถึงอารมณ์ล้วนเป็นกระบวนการที่ดำเนินอยู่ภายใต้โครงสร้างเดียวกัน ซึ่งเป็นโครงสร้างที่คอยขับเคลื่อนให้เกิดการก่อร่างสร้างมายาคติ (Myth) อันเป็นบ่อเกิดของจินตนาการ (Imagination) ในทุกขั้นตอนโดยมิกิยืนยันว่ากระบวนการเหล่านี้คือ “ปรากฏการณ์ขั้นมูลฐานของจินตนาการ” (Miki, 1967, p. 32)

อีกทั้งมิกิยังเสนอให้เห็นว่าปรากฏการณ์ขั้นมูลฐานของจินตนาการเป็นสิ่งที่ก่อตัวขึ้นจากความเป็นพลวัตของมโนภาพ ซึ่งจิตสำนึกของอัตบุคคลมีศักยภาพในการเชื่อมโยงความเป็นพลวัตนั้นเอาไว้ได้อย่างเบ็ดเสร็จตั้งแต่ผัสสะ อารมณ์ ไปจนถึงเนื้อหา ส่งผลให้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นกลายเป็นจินตนาการที่เลื่อนไหลไปได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด โดยปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ทั้งในระดับของจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก ดังทัศนะของมิกิ ความว่า

“ในระหว่างยามฝัน เสียงหนังสือตกจากชั้นกลายเป็นเสียงปิ่น เสียงกรนของคนข้างกันกลายเป็นเสียงคลื่นแห่งความโกรธเกรี้ยว สัมผัสจากกระเป๋าน้ำร้อนใต้ฝ่าเท้าทำให้คิดไปว่ากำลังล่องลอยไร้จุดหมาย อยู่บนยอดภูเขาไฟเอตนา ... สิ่งนั้น [มโนภาพ] คือชีวิต คือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น สิ่งนั้นอุบัติขึ้น เผยให้เห็น และเลื่อนหายไปอีกครั้ง มโนภาพจะเปลี่ยนแปลงไปตามการเลื่อนไหลหรือการลדתอนขององค์ประกอบรากฐานนั้น ๆ ... อีกทั้งมโนภาพยังแปรเปลี่ยนได้โดยการขยายขยายออกก็ดี ย่นย่อลงก็ดี โดยการเพิ่มหรือลดความเข้มข้นของผัสสะที่ประกอบสร้างสิ่งนั้น ๆ ขึ้นมาก็ดี” (Miki, 1967, p. 31–32)

ปรากฏการณ์ขั้นมูลฐานของจินตนาการดังกล่าว นอกจากจะเผยให้เห็นว่าจินตนาการเป็นปรากฏการณ์ทางตรรกะที่ผสมรวมการเข้าถึงเหตุผลและอารมณ์เข้าไว้ด้วยกันอย่างแนบแน่นแล้ว ยังไปกว่านั้นยังได้เผยให้เห็นถึงบ่อเกิดของความเป็นจริงในเชิงรหัสยภาวะที่จิตประกอบสร้างจากจินตนาการและรับรู้รหัสยภาวะนั้นในฐานะมายาคติที่ดำรงอยู่จริง อีกทั้งยังสามารถไหลเลื่อนจากจิตสำนึกไปสู่จิตใต้สำนึกได้ โดยได้มีการเปรียบเทียบให้เห็นถึงกรณีของความฝันทั่ว ๆ ไปกับมายาคติของอนารยชนเอาไว้ ความว่า

“สำหรับอนารยชนแล้ว มายาคติกับความฝันมีคุณลักษณะคล้ายคลึงกันอย่างยิ่ง โดยสภาวะจิตของพวกเขาแล้วโลกที่มองเห็นด้วยตากับโลกที่มองด้วยตาไม่เห็นคือสิ่งเดียวกัน... สำหรับอนารยชนแล้ว สิ่งที่เห็นได้ในยามฝันมีค่าเทียบเท่ากับการรับรู้ในยามตื่น แต่พวกเขาก็ไม่ได้ถูกลวงตาโดยภาพฝันแม้ในสภาวะจิตที่หยาบกระด้างนั้น พวกเขาสามารถแยกแยะความฝันกับการรับรู้ในยามตื่นได้ และรู้ว่่านอกเหนือไปจากยามหลับแล้วจะไม่ใช่มโนภาพ” (Miki, 1967, p. 29)

ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่า โดยโครงสร้างของจิตสำนึกตามทัศนะของมิกิแล้ว ความฝันกับจินตนาการไม่ใช่สิ่งเดียวกัน จินตนาการที่เกิดจากมายาคตินั้นเป็นสิ่งที่อัตบุคคลและสังคมสามารถกำหนด/ถูกกำหนดได้นั้นทำให้ปฏิบัติการของจินตนาการจึงเกิดขึ้นต่อจิตในขั้นของความสำนึกรู้ แต่ในทางตรงกันข้ามสภาวะของความฝันเป็นสิ่งที่อัตบุคคลและสังคมไม่สามารถกำหนดตัวเองได้ ปฏิบัติการของความฝันจึงเป็นเรื่องของจิตใต้สำนึกที่พลุ่งพล่านออกมาในยามหลับ ดังนั้นจึงหมายความว่า จินตนาการเป็นกิจกรรมของจิตที่เกิดจากความตระหนักรู้ถึงเนื้อหาของมายาคติซึ่งประดิษฐ์สร้างจากกระบวนการทางเหตุผลที่ตอบสนองต่ออารมณ์ โดยมิกิเองก็เผยให้เห็นว่าทัศนะดังกล่าวของเขานั้นสอดคล้องกับแนวคิดตั้งต้นของ ริบอต (T.A. Ribot 1839-1916) ความว่า “การใช้เหตุผลในแง่ของอารมณ์ คือ ปฏิบัติการทางจิตภาพโดยส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปฏิบัติการของจิตภาพในการสร้างสรรค์” (Ribot, 1904 cited in Miki, 1967, p. 29)

เมื่อพิจารณาถึงจุดนี้ก็จะเห็นได้ว่า มิกิเสนอโครงสร้างการทำงานของจิตเอาไว้ในสองชั้น คือ ชั้นรหัสยภาวะและชั้นตรรกะ โดยเสนอให้มายาคติเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในชั้นรหัสยภาวะ (ก่อนตรรกะ) ส่วนจินตนาการเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในชั้นของตรรกะ โดยทั้งสองชั้นตอนต่างก็ต้องอาศัยปฏิบัติการทางเหตุผลและอารมณ์ในการประกอบสร้างมายาคติขึ้นจากจินตนาการ หรือในทางกลับกันก็สามารถประกอบสร้างจินตนาการขึ้นจากมายาคติได้ด้วยเช่นกัน ยิ่งไปกว่านั้น โดยทัศนะของมิกิแล้ว การประดิษฐ์สร้างมายาคติหรือจินตนาการนี้ยังเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงมิติทางประวัติศาสตร์ที่อยู่ในโครงสร้างของจิต ซึ่งอยู่เบื้องหลังกระบวนการทางตรรกะที่มนุษย์และสังคมได้ร่วมกันสร้างสรรค์พัฒนาอย่างยาวนาน ดังข้อเสนอของมิกิ ความว่า “มายาคติถูกเข้าใจในฐานะของความเป็นจริงที่มีอยู่จริง และพัฒนาไปบนพื้นฐานของแบบแผนเชิงประวัติศาสตร์ ... จินตนาการคือสถานะมูลฐานเสียยิ่งกว่าความเป็นเหตุผล สิ่งที่ยกมนุษย์ออกจากสัตว์ในเบื้องแรกสุดหาใช่ความเป็นเหตุผลไม่หากแต่เป็นจินตนาการ” (Miki, 1967, p. 38-40) ซึ่งเป็นการเน้นย้ำอย่างชัดเจนว่าความเป็นจริงของมนุษย์ในสถานะมูลฐานที่สุดที่ทำให้มนุษย์ยังคงเป็นมนุษย์อยู่ในทุกเมื่อเชิ้อวัน ไม่ใช่เรื่องที่จะตัดสินได้จากการใช้เหตุผลแค่เพียงมิติเดียว

ทัศนะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า มิกิโต้แย้งกับแนวคิดเหตุผลนิยม (rationalism) อย่างถึงรากแก่น เพราะนักคิดในกลุ่มเหตุผลนิยมมองว่าจินตนาการเป็นสิ่งที่ผูกโยงกับอารมณ์โดยปฏิเสธกระบวนการทางเหตุผล อีกทั้งนักคิดในกลุ่มนี้ยังมีความคิดที่ว่า “จินตนาการเป็นสิ่งที่ยึดโยงอย่างยืดยาวกับความหวังหรือไม่ก็ความกลัว ความรักหรือไม่ก็ความชิง รวมถึงกิเลส ตัณหา และแรงขับ เป็นต้น ดังนั้นเดส์การ์ตส์และปาสคาลจึงมองว่าจินตนาการเป็นหนึ่งในรากเหง้าของเหตุผลวิบัติ” (Miki, 1967, p. 49) กล่าวคือ ฐานคติของนักคิดในกลุ่มเหตุผลนิยมนั้นถือว่าเหตุผลคือบ่อเกิดของความรู้ที่มีศักยภาพเหนือสิ่งอื่นใด การพิจารณาความเป็นจริงของสิ่งต่าง ๆ จึงต้องยึดโยงกับการใช้เหตุผล และทำให้นักคิดนักปรัชญาในกลุ่มที่สมานานแนวคิดเหตุผลนิยมต่างก็มองว่ากระบวนการทางอารมณ์คือสภาวะปรปักษ์อย่างยิ่งยวดกับการใช้เหตุผล ซึ่งหมายรวมไปถึงจินตนาการที่ถูกมองว่าไม่ได้มีบ่อเกิดมาจากการคิดใช้เหตุผล แต่เป็นผลพวงจากกระบวนการทางอารมณ์ ดังนั้นถึงที่สุดแล้ว มิกิจึงไม่เห็นด้วยกับการตัดสินอย่างคับแคบที่ว่าจินตนาการเป็นแค่เรื่องของภาพตัวตนก่อตัวขึ้นมาจากอารมณ์ เพราะเขายืนยันหนักแน่นว่า “ข้างในสภาวะอารมณ์ก็มีตรรกะ เจตจำนงไม่ได้ดำรงอยู่ในกันบังของจินตนาการ หว่าตรงกันข้าม จินตนาการนั้นกลับดำรงอยู่ในกันบังของเจตจำนง” (Miki, 1967, p. 49-50)

เพื่อแสดงให้เห็นว่าจินตนาการเป็นปฏิบัติการของจิตที่สำแดงการสอดประสานร่วมกันระหว่างการใช้เหตุผลและอารมณ์ มิกิได้กลับไปตั้งต้นที่ประเด็นปัญหาพื้นฐานซึ่งอยู่ในความสนใจของปรัชญาสำนักเกียวโตมาโดยตลอด คือ ปัญหาเอกภาพของอัตวิสัยและภววิสัย ผนวกกับความมุ่งหมายที่จะนำเอากรอบคิดเชิงเหตุผลและอารมณ์เข้าไปไว้ในกระบวนการทัศน์เดียวกัน มิกิจึงเสนอให้พิจารณาความเป็นจริงของโลกว่ามีบ่อเกิดมาจากจินตนาการ ซึ่งการผสมผสานของอัตวิสัยกับภววิสัยก็ดำเนินอยู่ในจินตนาการนั้น ดังทัศนะของมิกิที่ว่า “ความมีอยู่จริงของโลกนี้ ต้องถูกพินิจถึงรากฐานโดยตรรกะแห่งจินตนาการ แต่ถึงแม้จะกล่าวว่าสิ่งที่เป็นอัตวิสัยกับสิ่งที่เป็นภววิสัยคือสิ่งเดียวกันในจินตนาการ กระนั้นก็ไม่ได้หมายความว่าปัญหาเรื่องความมีอยู่จริงของโลกภายนอก จะถูกพิจารณาแค่ในตำแหน่งแห่งที่ของการผสมผสานเป็นหนึ่งในระหว่างผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้” (Miki, 1967, p. 41)

จากทัศนะดังกล่าว แม้ว่ามิกิได้ยืนยันถึงการที่ตนเองวนกลับไปตั้งต้นบนรากฐานของปรัชญาสำนักเกียวโต แต่ในขณะเดียวกันตัวของมิกิเองก็แสดงให้เห็นว่าการที่ปรัชญาสำนักเกียวโตมีฐานคติในการยึดโยงผู้รู้กับสิ่งที่ถูกรู้เอาไว้กับสภาวะเอกภาพของอัตวิสัยและภววิสัยที่เข้ามาผสมผสานกันในความสำนึกนี้เองกลับกลายเป็นข้อจำกัดที่ทำให้เป็นเรื่องนามธรรมในทางอภิปรัชญา ซึ่งขัดกับเจตนารมณ์ของมิกิที่ต้องการให้ตรรกะแห่งจินตนาการมีพื้นฐานอยู่บนความเป็นรูปธรรมด้วยเหตุนี้ มิกิจึงเสนอแนววิธีปฏิบัติพัฒนาการระหว่างพิชานและปริชาน (Pathos and logos)¹ เพื่อแสดงให้เห็นว่า

¹ งานของมิกิใช้คำว่า pathos ในแง่ของการเข้าถึงความรู้สึกด้วยการรู้อารมณ์ ส่วนคำว่า logos ถูกใช้ในแง่ของการเข้าถึงเหตุผลด้วยการใช้เหตุผล ดังนั้นผู้วิจัยจึงถอดความคำว่า pathos ว่า พิชาน และถอดความคำว่า logos ว่า ปริชาน เพื่อให้เป็นชุดคำที่สอดคล้องกัน

สภาวะเอกภาพของอัตวิสัยกับภววิสัยตามทัศนะของเขาเป็นสิ่งที่จับต้องได้มากกว่าการเป็นแค่มโนทัศน์เชิงอภิปรัชญา ดังข้อเสนอของมิกิ ความว่า

“ในจินตนาการ สิ่งที่เป็นอัตวิสัยกับสิ่งที่เป็นภววิสัยคือสิ่งเดียวกัน ซึ่งกล่าวได้ว่าตรรกะแห่งจินตนาการ คือความเป็นอัตวิสัยที่เป็นภววิสัยและคือความเป็นภววิสัยที่เป็นอัตวิสัย ... ศักยภาพทางอัตวิสัยกับ ศักยภาพทางภววิสัยของเรา ผูกโยงเป็นสิ่งเดียวกันโดยพลันในจินตนาการ ซึ่ง ณ จุดนั้น ย่อมมีเอกภาพ ดำรงอยู่ในท่ามกลางพิชานและปริชาน” (Miki, 1967, p. 40-41)

อย่างไรก็ตาม เมื่อเสนอว่าตรรกะแห่งจินตนาการเป็นแนววิธีที่มีความเป็นรูปธรรม มิกิจึงต้องเสนอให้เห็นว่าเอกภาพของอัตวิสัยกับภววิสัยซึ่งเป็นสภาวะที่ดำรงอยู่ท่ามกลางพิชานและปริชานนั้นสำแดงออกถึงความเป็นรูปธรรมได้อย่างไร ในการนี้มิกิได้นำไปผูกโยงเข้ากับข้อเสนอเรื่องมายาคติเพื่อแสดงให้เห็นถึงโครงข่ายความสัมพันธ์ระหว่างภาพที่จิตจำได้กับความคิดที่จิตหมายรู้ โดยยืนยันหนักแน่นว่ามายาคติไม่สามารถเกิดขึ้นได้จากการคิดใช้เหตุผลแต่เพียงอย่างเดียว เพราะมายาคติไม่ได้เป็นแค่ภาพแทนความคิด แต่มายาคติเกิดจากกระบวนการผสมผสานรวมของปริชานและพิชาน จนเกิดเป็นภาพที่จิตตระหนักรู้ถึงจินตนาการที่เติมเปี่ยมไปด้วยการสรุปยอดในทางอารมณ์ ความรู้ ประสบการณ์ และการกระทำ ตลอดจนจิตวิญญาณ ซึ่งทั้งหมดนั้นดำรงอยู่ในฐานะของความเป็นจริงเชิงรหัสยภาวะ ดังทัศนะของมิกิ ความว่า

“ตรรกะแห่งจินตนาการหาใช่การอนุมานเชิงผสมผสานไม่ แต่โดยเนื้อแท้แล้ว [ตรรกะแห่งจินตนาการ] เป็นสภาวะของพิชานที่มาพร้อมกับปริชาน และเป็นสภาวะทางกายภาพที่หมายรวมจิตวิญญาณ ... มายาคติ ถูกตรึงตรึงขึ้นจากภาพไม่ใช่จากมโนคติ และภาพถูกตรึงตรึงขึ้นจากการผสมผสานเป็นหนึ่งในของปริชานกับพิชาน ภาพไม่ใช่เงาของมโนคติ ทว่ากลับเป็นการอุบัติขึ้นจากสิ่งที่อยู่เหนือขึ้นไปเสียยิ่งกว่ามโนคติ” (Miki, 1967, p. 60-75)

มิกิได้เน้นย้ำให้เห็นว่าตรรกะแห่งจินตนาการไม่ใช่วิธีการตรึงตรึงถึงมโนคติที่อยู่ในสภาวะนามธรรมแต่เพียงโดด ๆ ทว่าตรรกะแห่งจินตนาการก้าวข้ามมโนคติมาสู่สภาวะรูปธรรม ด้วยกระบวนการของปริชานและพิชานที่ดำเนินไปอย่างเป็นปฏิพัฒนาการ ดังที่มิกิเสนอว่า “ในจิตที่มีความตระหนักรู้ สิ่งที่ถูกความเป็นตรรกะเข้ามาแบ่งแยกและถูกเจือจางไปแล้วด้วยตัวกรองที่ละเอียดอ่อนอย่างความเป็นนามธรรมนั้น จะหลอมรวมอย่างเข้มข้นจนกล่าวได้ว่าการเลื่อนไหลไปควบแน่นในอัมฤตนิรันดร์” (Miki, 1967: 93) กล่าวคือ ถึงแม้จิตสำนึกของเราจะคุ้นชินอยู่กับการคิดเชิงตรรกะผ่านกรอบคตินามธรรมก็ตาม แต่ถึงที่สุดแล้วภายในจิตสำนึกของเราเองก็ยังมีอัมฤตนิรันดร์ที่คอยสังเคราะห์สิ่งต่าง ๆ ให้อยู่ในรูปลักษณ์ที่จิตสามารถตระหนักรู้ถึงความเป็นรูปธรรมได้โดยตรง ซึ่งทำให้มิกิยืนยันในทัศนะของเขา ความว่า

“ปรัชญาว่าด้วยจินตนาการ ไม่ได้เห็นด้วยไปกับแนวคิดของกลุ่มเหตุผลนิยมเชิงนามธรรม และไม่ได้เห็นคล้อยไปกับลัทธิเหตุผลนิยมในเชิงโรแมนติก ... ด้วยเหตุนี้ ปรัชญาว่าด้วยจินตนาการ จึงไม่ได้เป็นแค่แนวคิดในกลุ่มเหตุผลนิยม แต่กระนั้นก็ไม่ใช่อลัทธิเหตุผลนิยม [ฉันทิกันันัน] ตรรกะแห่งจินตนาการเป็นตรรกะของรูปลักษณ์มากกว่าตรรกะแห่งอารมณ์” (Miki, 1967, p. 46-58)

เมื่อพิจารณาถึงจุดนี้ก็จะเห็นได้ว่า ตรรกะแห่งจินตนาการไม่ได้ปฏิเสธแง่มุมของเหตุผลและอารมณ์โดยสิ้นเชิง อีกทั้งยังไม่ใช้ตรรกะแบบทวิลักษณ์ที่กำหนดให้เหตุผลกับอารมณ์ต้องเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกันจนเป็นมูลเหตุของการแบ่งแยก อคติวิสัยกับภาววิสัยอยู่ในที่ ดังนั้นเพื่อก้าวข้ามมูลเหตุดังกล่าว มิกิจึงเสนอให้ตรรกะแห่งจินตนาการเป็นแนววิธีสำหรับใช้ พินิจพิเคราะห์ถึงสิ่งที่เรียกว่า ‘รูปลักษณ์’² อันเป็นสิ่งที่ปรากฏต่อความสำนึกรู้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งมีก็ยังได้ ขยายความเพิ่มเติมเกี่ยวกับประเด็นของรูปลักษณ์นี้อีกว่า “รูปลักษณ์เป็นสิ่งที่วิวัฒนาการอย่างเป็นพลวัต ตรรกะแห่งจินตนาการ ไม่ใช่ตรรกะแห่งความเที่ยงแท้ตายตัว การที่รูปลักษณ์มีสภาพวิวัฒนาการอย่างเป็นพลวัต นั้นเพราะแต่เริ่มเดิมที [รูปลักษณ์] ก็เป็นสิ่งที่อุบัติขึ้นจากการสังเคราะห์ของสภาพทางอารมณ์และปัญญา รวมถึงสังเคราะห์ ความเป็นอคติวิสัยกับความเป็นภาววิสัยเข้าไว้ด้วยกัน” (Miki, 1967, p. 46)

ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่า ตรรกะแห่งจินตนาการ คือ การรังสรรค์รูปลักษณ์ในเชิงปฏิพัฒนาการ ซึ่งได้มาจากการที่จิตสำนึกของอัตบุคคลได้ทำการสังเคราะห์ปัญญาและอารมณ์เข้าด้วยกันผ่านกระบวนการของปริชานและพิชาน ดังนั้นจากมุมมองของมิกิแล้ว การรังสรรค์เชิงปฏิพัฒนาการตามที่จิตได้ทำการสังเคราะห์ออกมาเช่นนี้ จึงทำให้รูปลักษณ์ ที่เป็นวัตถุของจิต นั้นมีความแตกต่างไปจากมโนภาพหรือภาพตัวแทน เนื่องจากมโนภาพหรือภาพตัวแทนนั้นเป็นเพียง ปรากฏการณ์แห่งภาพสะท้อนของมโนคติที่หยุดนิ่งอยู่ในจิต แต่ในทางตรงกันข้าม รูปลักษณ์ คือ “ปฏิบัติการของจินตนาการ ภายใต้แบบแผนแห่งมายาคติ” (Miki, 1967, p. 49) ส่งผลให้รูปลักษณ์คือปรากฏการณ์ของจิตและโลกภายนอกที่มีพลวัต ในตัวเองโดยเปลี่ยนแปลงไปตามแบบแผนของมายาคติในแต่ละยุคสมัยอยู่เสมอ จินตนาการจึงเป็นรูปลักษณ์ที่ประกอบด้วย มิติทางอารมณ์ ปัญญา และโลกที่อัตบุคคลได้ดำรงอยู่ ดังทัศนะของมิกิ ความว่า

“...อันที่จริงควรต้องเรียกสิ่งนี้ว่ารูปลักษณ์ของจินตนาการ [เหตุเพราะ] จินตนาการไม่ได้เป็นแค่สภาพ อารมณ์ ทว่าเป็นศักยภาพในการผลิตสร้างรูปลักษณ์ของความรู้ขึ้นมาอยู่ในที่ อีกทั้งเป็นไปไม่ได้ที่จะพิจารณา จินตนาการโดยแยกขาดจากลักษณะทางกายภาพ [และ] ด้วยจินตนาการจึงสามารถทำให้อารมณ์ ถูกแปรสภาพให้เป็นสิ่งรูปธรรม และถูกเสริมสร้างให้เป็นในสิ่งนั้น ๆ รวมถึงถูกทำให้เกิดการคงอยู่ [และ] ต้องยอมรับว่ารากฐานของจินตนาการส่งผลต่อปัญญา ภายใต้ศักยภาพนั้นอาจยอมรับได้ว่า จินตนาการดำรงอยู่ในรากเหง้าของปัญญา” (Miki, 1967, p. 49-54)

จากทัศนะของมิกิข้างต้น เมื่อพิจารณาร่วมกับเจตจำนงของตัวเองที่ต้องการเสนอให้ตรรกะแห่งจินตนาการ เป็นแนววิธีที่วิวัฒนาการกระบวนการทัศน์ไปสู่การไม่แบ่งแยกอคติวิสัยและภาววิสัยโดยการผสมรวมปฏิบัติการของปัญญาและ อารมณ์เข้าด้วยกัน อีกทั้งยังดึงเอาวัตถุเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในปฏิบัติการนั้นเพื่อให้ก้าวพ้นการเป็นแค่เพียงทฤษฎีนามธรรมและ นำไปสู่การแสดงให้เห็นถึงปฏิบัติการของจิตสำนึกที่มีพันธกรณีต่อโลกกายภาพอย่างเป็นรูปธรรม ด้วยเหตุนี้ มิกิจึงขอให้พิจารณาถึงความแตกต่างระหว่างรูปลักษณ์ในตรรกะแห่งจินตนาการของเขากับสิ่งที่เรียกว่ามโนคติ ตามที่เคยยึดถือกันมาในปรัชญากระแสหลัก โดยชี้ให้เห็นว่า “รูปลักษณ์ ไม่ควรถูกมองว่าเป็นภาพของมโนคติ แต่ในทางตรงกันข้าม มโนคติควรถูกพินิจว่าเป็นสัจยะของรูปลักษณ์ รูปลักษณ์ไม่ใช่มโนคติที่จำเพาะไปจากภาพสะท้อน

² ยึดตามคำที่มิกิใช้ในเอกสารต้นฉบับ คือ 形像 (kei-zou) ความหมายตามคำในภาษาญี่ปุ่น หมายถึง ภาพ (image) อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงบริบทต่าง ๆ ที่มีก็นำมาใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทที่ 形像 (kei-zou) เป็นสิ่งก้าวพ้น 形 (kei) ซึ่งหมายถึง แบบ (form) ในทฤษฎีของเพลโตแล้ว ผู้วิจัยจึงตั้งใจสรรคำอย่างจำเพาะเจาะจงเพื่อสื่อให้เห็นถึงแบบ (ของมิกิ) ที่มีความเป็น รูปธรรม ซึ่งตรงกันข้ามกับแบบ (ของเพลโต) ที่มีแต่ความเป็นนามธรรม ดังนั้นในงานวิจัยนี้จึงเลือกใช้คำที่ถอดความ 形像 (kei-zou) ว่า ‘รูปลักษณ์’ เพื่อใช้เป็นคำเฉพาะของมิกิในงานชิ้นนี้ อีกทั้ง ยังเป็นการแยกชุดคำไม่ให้เกิดการซ้ำซ้อนกับคำว่า ภาพลักษณ์ หรือ มโนภาพ เมื่อมีการกล่าวถึงภาพของวัตถุหรือภาพตัวแทนของจิตในบริบททั่วไปที่ไม่มีความจำเพาะเจาะจง

ทว่ากลับกัน มโนคติคือสิ่งที่ถูกทำให้เป็นนามธรรมโดยรูปลักษณ์ รูปลักษณ์จึงไม่ได้เป็นภาพสะท้อนของวัตถุ” (Miki, 1967, p. 62)

ดังจะเห็นได้ว่าโดยทัศนะของมิกิแล้ว รูปลักษณ์คือ ขอบเขตของความสำนึกที่ที่เกิดจากจินตนาการ รูปลักษณ์จึงไม่ใช่ภาพสะท้อนของวัตถุที่อ้างอิงเพียงลักษณะปรากฏ (Appearance) จากการรู้ผัสสะ และไม่ใช่ภาพตัวแทนของวัตถุที่เกิดจากมโนคติเมื่อยามใช้ความคิดแต่เพียงโดด ๆ (ปราศจากอารมณ์ความรู้สึก) ซึ่งสามารถจางหายไปจากความสำนึกได้โดยพลันที่เราหยุดทำการคิดถึงสิ่งนั้น ๆ ดังนั้นมโนคติจึงเป็นเพียงความคิดนามธรรมที่ขาดเอกภาพในการยึดโยงกับความเป็นรูปธรรม ณ ปัจจุบันของทั้งวัตถุและอัตบุคคล ดังตัวอย่างที่มิกิได้หยิบยกมากล่าวถึง ความว่า

“กระนั้นเลย ตัวฉันระลึกย้อนถึงความยินดีปริดาของตัวฉันเมื่อครั้งหนึ่งโดยไม่ยินดีปริดา ตัวฉันระลึกย้อนถึงความโศกเศร้าที่ผ่านมาของตัวฉันโดยไม่โศกเศร้า และระลึกย้อนถึงความหวาดกลัวในกาลก่อนโดยไม่หวาดกลัว ตลอดจนระลึกย้อนถึงความปรารถนาเมื่อครั้งก่อนหน้าโดยปราศจากความปรารถนา สิ่งที่อยู่ในความทรงจำของกรณีนี้ ไม่ใช่ตัวสสารวัตถุ ไม่ใช่รูปลักษณ์ของวัตถุ หากแต่เป็นมโนคติหรือไม่ก็เป็นสัญญาของวัตถุ” (Miki, 1967, p. 83)

ยิ่งไปกว่านั้น ไม่เพียงแต่มิกิจะได้จำแนกความเข้าใจที่มีต่อรูปลักษณ์กับมโนคติไว้อย่างชัดเจนแล้ว ในกรณีของรูปลักษณ์กับตัววัตถุเอง มิกิยังได้ชี้ให้เห็นถึงตำแหน่งแห่งที่ของการดำรงอยู่ที่มีความแตกต่างกันในทางภววิทยา กล่าวคือ ตัววัตถุกับรูปลักษณ์ของวัตถุสามารถดำรงอยู่ในขอบเขตของมโนคติชุดเดียวกันได้ แต่การดำรงอยู่ของตัววัตถุกับการดำรงอยู่ของรูปลักษณ์ (ของวัตถุนั้น) จะมีตำแหน่งแห่งที่ของความเป็นจริงที่แตกต่างกัน ดังที่มิกิให้ความเห็นเพิ่มเติมต่อกรณีนี้ไว้ว่า

“หากจะเปรียบเทียบวัตถุกับรูปลักษณ์ของตัววัตถุเองนั้นจะพบว่า อัตลักษณ์ร่วมในสารถะหรือที่เรียกว่า การเป็นสิ่งเดียวกันในทางมโนคตินั้น ถือเป็นสิ่งที่ยอมรับกันได้ แต่การเป็นสิ่งเดียวกันในทางอัตถิภาวะจะไม่เกิดขึ้นจากประเด็นที่ว่าเช่นนั้น อัตถิภาวะในแง่การดำรงอยู่ของวัตถุกับอัตถิภาวะในฐานะที่เป็นรูปลักษณ์ [ของตัววัตถุ] ทำให้รูปแบบของอัตถิภาวะนั้นแตกต่างกันอยู่ในที่ [...] อีกทั้งหากจะต้องกล่าวว่ามโนคติมีมาก่อนความเป็นจริงที่ขึ้นกับตรรกะด้วยแล้ว เราย่อมให้เหตุผลได้มากขึ้นไปอีกชั้น จนถึงกระทั่งอาจกล่าวได้ว่า รูปลักษณ์นั้นมีมาก่อนความเป็นจริง” (Miki, 1967, p. 62-63)

ดังจะเห็นได้ว่าตำแหน่งแห่งที่ของความเป็นจริงที่แตกต่างกันนั้น เป็นสิ่งที่ขึ้นกับการดำรงอยู่ในรูปแบบที่ต่างกัน (มโนคติ, วัตถุ, รูปลักษณ์) ซึ่งหากยอมรับว่ามโนคติเป็นตัวกำหนดความเป็นจริงจากการคิดใช้ตรรกะในเชิงเหตุผล ก็ต้องยอมรับเช่นกันว่ารูปลักษณ์เป็นสิ่งที่มีความมาก่อนความเป็นจริงที่ถูกสร้างขึ้นด้วยระบบเหตุผลของตรรกะในทางความคิด ดังนั้นจึงหมายความว่า กระบวนการที่อยู่ในตรรกะแห่งจินตนาการของมิกินั้นประกอบด้วยความคิดนามธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นจากรูปลักษณ์ อันเป็นผลมาจากตัวของรูปลักษณ์เองที่ถูกสร้างขึ้นจากรูปธรรมขึ้นจากความเป็นจริงเชิงอรรถภาวะ โดยกระบวนการทั้งหมด คือ กิจกรรมภายในของจิตที่จะทำการรังสรรค์จินตนาการขึ้นจากความสำนึกที่อยู่ภายใต้แบบแผนของมายาคติ ด้วยเหตุนี้ ตรรกะแห่งจินตนาการจึงไม่ใช่แนวคิดทฤษฎีสำหรับใช้กำหนดความเป็นจริงที่มีมาก่อนการรังสรรค์รูปลักษณ์ของสิ่งต่าง ๆ หากแต่ตรรกะแห่งจินตนาการ คือ กระบวนการวิธีที่จะแสดงให้เห็นศักยภาพในการรังสรรค์รูปลักษณ์ของสิ่งต่าง ๆ ขึ้นจากมายาคติที่อยู่ในขอบเขตและโครงสร้างของจิตสำนึก ดังทัศนะของมิกิ ความว่า

“ตรรกะแห่งจินตนาการไม่ใช่สิ่งที่มีมาก่อนการรังสรรค์ ทว่ากลับเป็นตรรกะของการรังสรรค์โดยตัวของมันเอง ยิ่งไปกว่านั้น ตรรกะของการรังสรรค์จำต้องมีคุณลักษณะในเชิงอุตรภาวะ การรังสรรค์ไม่อาจถูกนำมาพิจารณาได้โดยปราศจากอุตรภาวะ และเราสามารถทำการพินิจอุตรภาวะเช่นนั้นได้โดยอาศัยรูปลักษณ์ทางมายาคติในเบื้องต้น” (Miki, 1967, p. 63)

เมื่อพิจารณาตรรกะแห่งจินตนาการในฐานะกระบวนการที่ดำเนินอยู่ภายในจิตสำนึกจนถึงจุดนี้พบว่า เมื่อวัตถุหนึ่งได้เข้าสู่กระบวนการของจินตนาการ วัตถุนั้นจะถูกมายาคติรังสรรค์ขึ้นใหม่ให้เกิดเป็นรูปลักษณ์ที่มีผลต่อสภาพอารมณ์ของอัตบุคคลที่สอดคล้องกับสภาวะของมโนคติที่ถูกกำหนดลงไปเป็นรูปลักษณ์นั้น และเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ตรรกะแห่งจินตนาการต้องอาศัยกระบวนการของปริชานและพิชานร่วมกัน ดังนั้น เพื่อพิจารณาความสำคัญผ่านกระบวนการของตรรกะแห่งจินตนาการอย่างเป็นขั้นตอน ในการนี้มิกิจึงได้เชื้อเชิญให้ลองพิจารณามายาคติที่มีอยู่ในธรรมชาติทั่วไป ยกตัวอย่างเช่น มายาคติของยามค่ำคืนหรือมายาคติของไฟ ความว่า

“แนวคิดนี้สอดคล้องกับกรอบคิดในทางมายาคติที่ว่ากันว่าเก่าแก่ที่สุดในธรรมชาติทั้งหลายทั้งมวล ซึ่งคือเรื่องของยามค่ำคืน [กล่าวคือ] สภาวะของยามค่ำคืนนั้นได้แก่ความมืดมิด ยากจนและโหยหา โดยยามค่ำคืนนี้ไม่ใช่ความมืดมิดที่ขวางกั้นแสงสว่าง หากแต่เฝ้ารอคอยแสงสว่าง ซ้ำยังเป็นคำคืนที่เฝ้าต้อนรับความปรารถนาและการยอมรับ เฉกเช่นกรอบคิดในทางมายาคติที่ว่าปฐมธรรมชาติคือไฟซึ่งเผาผลาญ ทุกสิ่งก็เช่นกัน สภาวะในตัวของมันเองนั้นได้หมายรวมความนัยที่บ่งบอกถึงความหวังและความปรารถนาเอาไว้ใน” (Miki, 1967, p. 68–69)

จากมายาคติที่มิกิได้หยิบยกมากล่าวถึงนั้นจะเห็นได้ว่า โดยตัวของมายาคติเองได้เผยถึงแง่มุมของปริชานและพิชานเอาไว้ในพร้อมสรรพ กล่าวคือ เราได้ใช้ปริชานในการเข้าถึงสภาวะนามธรรมอันเป็นสัจของรูปลักษณ์ ได้แก่ ความนัยเชิงอุปลักษณ์ของยามค่ำคืน (ในที่นี้คือความมืดมิด ยากจน โหยหา) ซึ่งเป็นมากกว่าการบอกช่วงเวลาและชักนำให้เกิดพิชานขึ้นภายในจิตสำนึกที่มีต่อรูปลักษณ์ของยามค่ำคืน (ในที่นี้คือความรู้สึกเปลี่ยวดายต่อการรอคอย ความรู้สึกเฝ้าต้อนรับความปรารถนาและการยอมรับ) หรืออีกกรณีคือความนัยเชิงอุปลักษณ์ของไฟ (ในที่นี้คือความหวัง ความปรารถนา) ซึ่งเป็นมากกว่าวัตถุที่เผาผลาญทุกสิ่ง และสามารถชักนำความรู้สึกอาจหาญอันแรงกล้าให้เกิดขึ้นภายในกระบวนการของพิชานได้ด้วยเช่นกัน ในแง่นี้จึงเป็นการเน้นย้ำว่า นอกจากความสำคัญของปริชานแล้ว “รากเหง้าของการรังสรรค์นั้นมีพิชานอันยิ่งใหญ่มาก” (Miki, 1967, p. 72) ซึ่งหมายความว่าหากขาดอย่างใดไปเสียมิได้

อย่างไรก็ตาม การที่มิกิเสนอว่ามายาคติที่ถูกรังสรรค์ขึ้นภายในกระบวนการของจินตนาการเป็นมากกว่าเรื่องของอาการพิชานในการเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึก แต่กระบวนการของจินตนาการยังได้แสดงให้เห็นถึงรูปลักษณ์ของปัญหาและเหตุผลที่เข้าถึงโดยปริชานด้วยในที โดยทั้งสองอย่างนี้จะสอดคล้องกับชีวิตและโลกกายภาพอยู่เสมอ ซึ่งหมายความว่ามายาคติของผู้คนในสังคมบรรพกาลที่เคยถูกพิจารณาว่าเป็นเรื่องของระบบความเชื่อหรืออำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติโดยอาจเรียกแบบรวบยอดว่าเป็นสิ่งที่อยู่ในอาภรณ์พิชานนั้น สิ่งเหล่านั้นแม้ดูเหมือนจะไม่มีความเป็นรูปธรรมหรือรูปลักษณ์ใด ๆ ในโลกวัตถุ แต่ถึงที่สุดแล้วก็ยังปรากฏให้เห็นถึงรูปลักษณ์ของปัญหาและอารมณ์ที่ยึดโยงอยู่กับอาภรณ์พิชานที่ถูกรังสรรค์ขึ้นมาอย่างเป็นระบบ ดังที่มิกิกล่าวว่า

“พิกานที่ปราศจากรูปลักษณ์ [ของวัตถุ] ตามที่กล่าวถึงนี้จะเผยรูปลักษณ์ในทางอาถรรพวิทยา สิ่งทั้งหมดล้วนถูกชักนำเอาความเป็นจริงและการประดิษฐ์สร้างมาโดยอำนาจของอาถรรพวิทยา แต่พิกานแค่เพียงอย่างเดียวยังไม่นับเป็นอาถรรพวิทยา เพราะพิกานจะกลายเป็นอาถรรพวิทยาได้ก็ต่อเมื่อมีการผนวกเอาพิกานกับมโนคติเข้ามา” (Miki, 1967, p. 72)

ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่า มายาคติอันเก่าแก่ที่ถูกรังสรรค์จากกระบวนการของจินตนาการและถูกทำให้ปรากฏอยู่ในรูปแบบของอาถรรพวิทยานั้น แท้จริงแล้วไม่ได้เป็นแค่ระบบความเชื่อที่ยึดโยงอารมณ์ของคนในกลุ่มสังคมเท่านั้น แต่ยังยึดโยงกับมิติทางปัญญาซึ่งเกี่ยวข้องกับระบบความคิดของผู้คนในสังคมบรรพกาลด้วยเช่นกัน ซึ่งในแง่มุมนี้ทำให้ตัวของมายาคติที่เกิดจากจินตนาการทั้งในยุคสมัยบรรพกาลกับในยุคสมัยปัจจุบันไม่ได้มีตำแหน่งแห่งที่ในทางอาถรรพวิทยาที่แตกต่างกันแต่อย่างใด ทั้งหมดล้วนถูกทำให้เป็นรูปธรรมด้วยกันทั้งสิ้น เพียงแต่ในยุคสมัยบรรพกาลจะแสดงออกถึงความเป็นรูปธรรมด้วยอาถรรพวิทยา ขณะที่ในมายาคติในโลกสมัยใหม่อย่างปัจจุบันจะแสดงออกถึงความเป็นรูปธรรมนั้นด้วยเทคโนโลยี ดังที่มิกิได้ยืนยันว่า “อาถรรพวิทยาถือเป็นสิ่งที่คล้ายคลึงกับเทคโนโลยี” (Miki, 1967, p. 72)

อย่างไรก็ดี เหตุผลที่มีมุมมองว่าอาถรรพวิทยากับเทคโนโลยีเป็นสิ่งที่มีความแตกต่างกันในทางอาถรรพวิทยาไม่แตกต่างกันนั้น เนื่องจากหากพิจารณาจากความเป็นจริงของโลกใบนี้ที่ถูกรังสรรค์ขึ้นมาอย่างเป็นระบบระเบียบแล้ว ทุกอย่างก็ล้วนอยู่ภายใต้สิ่งที่เรียกว่ารูปลักษณ์ของตรรกะแห่งจินตนาการ หากแต่ได้ถูกมุมมองที่อยู่ภายใต้บรรทัดฐานของการจำแนกยุคสมัยเข้ามามีการนิยามให้กลายเป็นสิ่งที่มีความแตกต่างกัน ทว่าหากพิจารณาผ่านตรรกะแห่งจินตนาการของมิกิแล้ว ทั้งอาถรรพวิทยาและเทคโนโลยีต่างก็เกี่ยวข้องกับการรังสรรค์ระบบความเป็นจริงให้เกิดเป็นรูปลักษณ์ขึ้นในโลกที่เราดำรงชีวิตอยู่ ดังทัศนะของมิกิที่ว่า “แต่เริ่มเดิมที โลกไม่ได้ถูกสร้างขึ้นจากอาถรรพวิทยาเพียงอย่างเดียว โลกได้รู้ดไปตามครรลองที่ถูกสร้างขึ้นโดยเทคโนโลยี ยิ่งในจุดที่อาถรรพวิทยากับเทคโนโลยีต้องถูกแยกออกจากกัน ทำให้จำต้องยอมรับถึงข้อจำกัดของรูปลักษณ์แห่งมายาคติที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์ในโลก” (Miki, 1967, p. 73-74)

สืบเนื่องจากทัศนะดังกล่าว มิกิยังได้ขยายความเพิ่มเติมให้เห็นอีกว่า ความเป็นจริงของโลกนี้ที่ถูกรังสรรค์จนเกิดความเป็นรูปธรรมไม่ว่าจะในฐานะรูปลักษณ์ของอาถรรพวิทยาหรือในฐานะรูปลักษณ์ของเทคโนโลยีก็ตาม หากพิจารณาในฐานะของมายาคติที่อยู่ในความสำนึกย่อมหมายความว่า รูปลักษณ์ทั้งหมดล้วนเกิดขึ้นจากปฏิพัฒนาการของปรีชาและพิกาน ซึ่งเป็นกระบวนการที่ทำให้อุตรภาวะของการคิดใช้เหตุผลโดยปรีชาอันนั้นได้เข้ามาอยู่ในเอกภาพเดียวกับการรับรู้อารมณ์โดยพิกาน และทำให้ความเป็นจริงเชิงอุตรภาวะเป็นรูปธรรมอย่างสอดคล้องกับอารมณ์ความรู้สึกที่มีต่อชีวิตในทางกายภาพ ทั้งจากแง่มุมของความเป็นจริงที่ดำรงอยู่บนรากฐานทางอาถรรพวิทยาหรือทางเทคโนโลยีก็ตาม ดังที่มิกิได้แสดงทัศนะถึงประเด็นนี้ ความว่า

“ถ้าเป็นเช่นนั้น การสร้างสรรค์ของโลกก็คือสภาพทางปรีชาประกอบด้วยสภาพทางพิกาน ถึงแม้ตัวของปรีชาเองจะเป็นอุตรภาวะ แต่ในฐานะสิ่งข้องแวะกับโลก ก็อาจนำปรีชาอันนั้นมาพิจารณาถึงสิ่งที่เรียกว่าปฏิบัติการแห่งการสร้างสรรค์ในแง่ที่อาถรรพวิทยาได้ยึดโยงอยู่กับพิกาน ปรีชาอันเที่ยงแท้กับพิกานอันเที่ยงแท้กันต้องเป็นหนึ่งเดียวกันโดยพลันที่ พิกานที่ปราศจากแบบ จะกลายเป็นการสร้างสรรค์โลกโดยการสร้างแบบขึ้นในฐานะอาถรรพวิทยา ถ้าหากตัวอาถรรพวิทยาเองก็มีตรรกะบางอย่างอยู่ด้วยแล้ว สิ่งนั้นอาจต้องเป็นอะไรที่คล้ายกับตรรกะแห่งจินตนาการ [เฉกเช่น] กระนั้นเลยที่ตรรกะแห่งจินตนาการเองนั้นมีอยู่ในตัวของเทคโนโลยีซึ่งจะถูกค้นพบในกายภาพหน้า” (Miki, 1967, p.72-74)

เมื่อพิจารณาถึงจุดนี้ทำให้กล่าวได้ว่า จากการที่อาถรรพวิทยาและเทคโนโลยีเป็นสิ่งที่ข้องเกี่ยวกับความเป็นจริงของโลกวัตถุที่ปรากฏอย่างเป็นรูปธรรม ปฏิบัติการที่เกิดขึ้นจึงรังสรรค์ให้เกิดมายาคติที่มีอำนาจขับเคลื่อนอัตบุคคลและกลุ่มสังคมให้ดำเนินไปในทิศทางเดียวกัน แม้อัตบุคคลจะมีความเป็นปัจเจกในเชิงอารมณ์ แต่ความมุ่งหมายของปัจเจกที่มีต่ออารมณ์ร่วมเดียวกันนั้นยังได้ก่อให้เกิดโครงสร้างความคิดจากโนคติที่สอดคล้องกับรูปลักษณ์ของอาถรรพวิทยาหรือเทคโนโลยีที่จะปรากฏสู่สังคมตามแบบแผนของมายาคติ กระทั่งกลายเป็นแรงขับเคลื่อนทางวัฒนธรรมที่เข้ามาสร้างพันธกรณีให้แก่ชีวิตของปัจเจกและโลกในทางสังคม ดังข้อเสนอของมิกิที่ว่า

“ในรากฐานแห่งการรังสรรค์ของวัฒนธรรมนั้นมีสภาพความเป็นพิกานอยู่ แต่ไหนแต่ไร วัฒนธรรมจะไม่อุบัติขึ้นจากแค่เพียงพิกานอย่างเดียว พิกานแห่งการรังสรรค์จะต้องเป็นความโหยหาหรือความโหยหิวในสารัตถะ ซึ่งคือความพิสมัยที่มีต่อโนคติ และความเป็นมายาคติจะต้องอยู่ในฐานะของสิ่งที่มีลักษณะเช่นนั้น ...มายาคติไม่ได้เป็นแค่สิ่งที่อยู่ในสภาพของพิกานเท่านั้น ทว่าเป็นสิ่งที่ถูกทำให้ข้องเกี่ยวกับสภาพของโนคติ มายาคติในฐานะของสิ่งที่หมายรวมเอาโนคติเข้าไว้ด้วยกัน ในเบื้องต้นที่สุดนั้นสามารถผนวกรวมการขับเคลื่อนทางวัฒนธรรมทั้งหมดให้เป็นเอกภาพเพียงหนึ่งเดียว” (Miki, 1967, p. 74–75)

ในแง่เดียวกันนี้จึงหมายความว่า ทั้งอาถรรพวิทยาและเทคโนโลยีต่างก็ถูกผนวกรวมอยู่ในพลวัตทางวัฒนธรรมที่ดำเนินไปอย่างเป็นเอกภาพ โดยที่อัตบุคคลเองก็มีความสำนึกถึงเอกภาพดังกล่าวได้จากการรับรู้รูปลักษณ์ของวัฒนธรรมผ่านทางพิกานไปพร้อมกับอาศัยพิกานในการเข้าถึงโนคติที่มีต่อวัฒนธรรมนั่นเอง ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าความสำนึกของอัตบุคคลที่มีต่อการขับเคลื่อนทางวัฒนธรรมในลักษณะนี้ ถึงที่สุดแล้วก็คือความสำนึกถึงโลกที่ขับเคลื่อนไปในทางประวัติศาสตร์ ดังที่มิกิได้เสนอทัศนะของตนไว้ต่อกรณีนี้ว่า “การก่อตัวของมายาคติเป็นสิ่งที่ข้องเกี่ยวกับจินตนาการความเป็นจริงในทางประวัติศาสตร์และการตระหนักรู้ถึงสิ่งนั้นได้ถูกก่อร่างสร้างขึ้นเป็นมายาคติจากบนพื้นฐานของจินตนาการ และในการนั้นย่อมสามารถเป็นไปได้จากการมีอยู่ของสิ่งที่เป็นประหนึ่งตรรกะแห่งจินตนาการ บนรากฐานของตัวประวัติศาสตร์นั่นเอง” (Miki, 1967, p. 58)

ฉะนั้น ตรรกะแห่งจินตนาการซึ่งเป็นโครงการทางปรัชญาที่สำคัญของมิกิ จึงไม่ได้เป็นแค่การวิวัฒนาการกระบวนการทางจิตและการสำนึกแต่เพียงเท่านั้น ทว่ายังเป็นการต่อยอดแนวคิดเรื่องจิตสำนึกเชิงประวัติศาสตร์ของปรัชญาสำนักเกียวโต ด้วยการขยายขยายให้เห็นว่าพลวัตทางวัฒนธรรมที่ดำเนินไปในประวัติศาสตร์นั้น แท้จริงแล้วก็คือมายาคติที่ถูกรังสรรค์ขึ้นจากศักยภาพของจินตนาการซึ่งจำเป็นต้องอาศัยพิกานและพิกานในการทำให้ปรากฏเป็นรูปลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ต่อจิตสำนึกที่ตระหนักรู้ถึงความเป็นจริงที่สอดคล้องกับโลกและชีวิตอย่างเป็นรูปธรรม ถือเป็นการต่อยอดแนวคิดเรื่องจิตสำนึกเชิงประวัติศาสตร์จากข้อเสนอเดิมที่เคยปรากฏในปรัชญาสำนักเกียวโตรุ่นที่หนึ่งของนิชิเซ คิเซโรให้มีการขยายมาสู่ปรัชญาสำนักเกียวโตรุ่นที่สองผ่านทางกระบวนการทัศนของตัวมิกิเอง ส่งผลให้ตรรกะแห่งจินตนาการนอกจากจะเป็นกระบวนการที่แสดงให้เห็นกิจกรรมของจิตในแง่ของปัจเจกแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงการรังสรรค์มายาคติอันเป็นพันธกรณีที่ปัจเจกมีต่อสังคมและในทางกลับกันก็เป็นพันธกรณีที่สังคมมีต่อปัจเจก ซึ่งทำให้เห็นว่ารากฐานของโลกและชีวิตได้ถูกขับเคลื่อนไปตามศักยภาพของจินตนาการที่รังสรรค์มายาคติให้กลายเป็นระบอบสังคมโดยมีแก่นแกนสำคัญอยู่ที่จิตสำนึกเชิงประวัติศาสตร์ รวมไปถึงการสมานเอกภาพของปัจเจก สังคม และสภาพแวดล้อมของชีวิตเข้าไว้ด้วยกันอย่างแนบแน่น

5. สรุปผล

การสืบสอบวิธีการทางปรัชญาของมิกิ คิโยะชิ ผ่านโครงการทางปรัชญาที่สำคัญของเขา คือ ตรรกะแห่งจินตนาการ ได้ทำให้พบว่า ข้อเสนอของมิกิถือเป็นหมุดหมายของการปรับกระบวนทัศน์ทางญาณวิทยาเพื่อสร้างมุมมองใหม่เกี่ยวกับจินตนาการ ซึ่งเป็นการทำให้ขอบเขตของจินตนาการก้าวข้ามประเด็นทางสุนทรียศาสตร์ไปสู่การเป็นบ่อเกิดของความรู้ที่สอดคล้องสัมพันธ์กับความเป็นจริงที่ถูกรังสรรค์โดยปัจเจกและสังคม โดยเสนอวิธีผสานเหตุผลและอารมณ์เข้าด้วยกัน ซึ่งทำให้ตรรกะแห่งจินตนาการของมิกิตั้งอยู่บนฐานของการรับรู้ความเป็นรูปธรรม กล่าวคือ มิกิได้แสดงให้เห็นว่า มายาคติหรือจินตนาการเป็นสิ่งที่เกิดจากการใช้เหตุผลและการรู้อารมณ์ไปในพร้อม ๆ กันภายในปฏิพัฒนาการของพิชานและปริชาน ข้อเสนอของมิกิจึงฉายให้เห็นความเป็นเอกภาพที่เหตุผลและอารมณ์ได้เข้ามาบรรจบกันในกิจกรรมของจิตที่เรียกว่า จินตนาการ ซึ่งแตกต่างจากกรอบคิดของปรัชญาตะวันตกที่ตั้งต้นจากการใช้เหตุผลในการเก็งหาแก่นสารทางอภิปรัชญาหรือใช้นิยามสารัตถะของปรากฏการณ์โดยละเอียดประเด็นของอารมณ์ความรู้สึกมาอย่างช้านาน

ด้วยเหตุนี้ มิกิจึงชี้ให้เห็นว่าอันที่จริงแล้วทั้งเหตุผลและอารมณ์ต่างก็เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่พร้อมในสภาวะของจินตนาการ ดังนั้นการพิจารณาจินตนาการในฐานะที่เป็นกิจกรรมภายในของจิตที่มีศักยภาพในการเชื่อมโยงอัตวิสัยกับภาววิสัยเข้าไว้ด้วยกัน จึงสามารถเป็นไปได้ เนื่องจินตนาการตามทัศนะของมิกิถือเป็นปรากฏการณ์ขั้นมูลฐานของชีวิตซึ่งเป็นบ่อเกิดของความรู้ที่จะนำไปสู่การอุบัติขึ้นของความเป็นจริงที่ตอบสนองต่อประสบการณ์ชีวิตของปัจเจกและสังคม การอุบัติขึ้นของความเป็นจริงเช่นนี้จึงทำให้เกิดความเป็นรูปธรรมที่ไม่ใช่เป็นเพียงการใช้ความรู้ในการเก็งหาคำอธิบายเพื่อใช้รองรับความจริงที่มีต่อปรากฏการณ์นั้น ๆ แต่เป็นการสร้างความหมายและคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ของปัจเจกที่กำหนดสังคมและสังคมที่กำหนดสภาพแวดล้อมของปัจเจกอยู่ในที่

ฉะนั้นการสืบสอบกิจกรรมของจิตที่ปฏิบัติการรังสรรค์จินตนาการตามทัศนะของมิกิจึงทำให้สามารถยืนยันได้ว่า จินตนาการเป็นมโนทัศน์ที่มีรากฐานทางญาณวิทยามากกว่าการเป็นแค่มโนทัศน์ทางสุนทรียศาสตร์ เนื่องจากจินตนาการคือบ่อเกิดของความรู้และอารมณ์ที่ผสานไปสู่ความเป็นจริงที่เกิดขึ้นระหว่างโลกภายในและภายนอกได้อย่างเป็นเอกภาพ ซึ่งนอกจากจะเป็นการวิวัฒนาการกระบวนทัศน์จากจุดยืนที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการถกเถียงกับปรัชญาตะวันตกแล้ว ตรรกะแห่งจินตนาการซึ่งเป็นโครงการทางปรัชญาที่สำคัญของมิกิยังแสดงให้เห็นหมุดหมายสำคัญของการปรับกระบวนทัศน์ที่เกิดขึ้นในกระแสปรัชญาญี่ปุ่นสมัยใหม่ของสำนักเกียวโตที่พลิกฐานรากจากความเป็นนามธรรมที่ให้ความสำคัญกับนัตถิภาวะ (nothingness) โดยเปลี่ยนมาสู่การเป็นวิธีการทางปรัชญาที่มุ่งเน้นความเป็นรูปธรรมในมิติที่ครอบคลุมชีวิตและสังคมของมนุษย์ที่ถูกเสนอผ่านปฏิบัติการของจินตนาการ

6. ข้อเสนอแนะ

เพื่อให้การวิจัยประเด็นทางปรัชญาของมิกิ คิโยะชิ มีความรอบด้านยิ่งขึ้นสามารถนำข้อค้นพบไปใช้สำหรับการวิจัยเปรียบเทียบกับปรัชญาของนิจิเต คิตะโรหรือเปรียบเทียบกับประเด็นปัญหาสมัยใหม่ของจิตวิทยาการรู้คิด

7. กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง ‘การศึกษาวิเคราะห์จิตสำนึกรูปธรรมและจิตสมานภายในตรรกะแห่งจินตนาการของมิกิ คิโยะชิ’ ภายใต้ทุนส่งเสริมการวิจัยมหาวิทยาลัยหอการค้าไทย พ.ศ.2566 เพื่อส่งเสริมให้ดำเนินการวิจัยเชิงสหวิทยาการระหว่างปรัชญา จิตวิทยา และญี่ปุ่นศึกษา

8. เอกสารอ้างอิง

- Kinberg, O., & Levy, A. (2023). The epistemic imagination revisited. *Philosophy and Phenomenological Research*, 107(2), 319–336. <https://doi.org/10.1111/phpr.12909>
- Luria, A. R. (1978). *The human brain and conscious activity*. In G. E. Schwartz & D. Shapiro (Eds.), *Consciousness and self-regulation: Advances in research and theory vol.2* (pp. 1–36). Springer US.
- McGuigan, F. J. (1978). *Imagery and thinking: Covert functioning of the motor system*. In G. E. Schwartz & D. Shapiro (Eds.), *Consciousness and self-regulation: Advances in research and theory vol.2* (pp. 37–100). Springer US. <https://doi.org/10.1007/978-1-4684-2571-0>
- Miki, K. (1967). Miki Kiyoshi complete collection (vol. 8): The Logic of Imagination [三木清全集 〈第八卷〉 構想力の論理]. Iwanami Shoten.
- Schwartz, G. E., & Shapiro, D. (Eds.). (1978). *Consciousness and self-regulation: Advances in research and theory vol.2*. Springer US. <https://doi.org/10.1007/978-1-4684-2571-0>